

**ВНЕСОК ПРОФЕСОРА П.Я. ГОЛОДРИГИ (1920–1986)
В РОЗВИТОК ГЕНЕТИКИ, СЕЛЕКЦІЇ І ФІЗІОЛОГІЇ ВИНОГРАДУ**

Метою статті є на основі методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу дослідити діяльність Павла Яковича Голодриги (1920–1986) – людини, яка зробила вагомий внесок у розвиток виноградарства. Результати дослідження виявили, що вченим підготовлено цілу плеяду фахівців у цій галузі, вперше здійснено фізіолого-біохімічні дослідження генотипової специфічності винограду, створено нові комплексно-стійкі сорти. У 60–80-х рр. ХХ ст. П.Я. Голодригою створено першу магарацьку наукову школу селекціонерів і фізіологів (під його керівництвом підготовлено 27 кандидатських і одна докторська дисертації). Узагальнюючий висновок зводиться до того, що його наукові праці й понині служать теоретичною базою для подальшого розвитку селекції та біотехнології винограду, мають сучасне теоретико-методологічне та практичне значення для різних напрямів виноградарства.

***Ключові слова:** П.Я. Голодрига; фізіологія, генетика і селекція винограду; сорти; Національний інститут винограду і вина «Магарач».*

Реконструкція наукового життя ХХ ст. була б неповною без відображення в ній ролі, досягнень і внеску Павла Яковича Голодриги (1920–1986) – видатного вітчизняного вченого в галузі селекції, генетики та фізіології винограду, професора, доктора біологічних наук. 5 травня 2015 р. виповнилося 95 років від дня народження цієї чудової людини, яка присвятила майже 40 років свого життя Інституту «Магарач» [13, с. 11].

Окремі аспекти вищенаведеної проблеми знайшли своє відображення у розвідках Л.П. Трошина, М.А. Костик та інших [13, с. 11; 11, с. 73; 12, с. 3], однак більшість праць, присвячених ученому, є публіцистичними або досить одноманітними, обмежуються короткими біографічними відомостями про дослідника та його діяльність. Отже, аналіз історіографічних напрацювань попередників вказує на ту обставину, що діяльність видатного вченого П.Я. Голодриги усе ще потребує додаткових дослідницьких зусиль. Відповідно до цього, завданням статті є на основі методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу дослідити науково-організаційну діяльність П.Я. Голодриги (1920–1986) з генетики, селекції і фізіології винограду.

П.Я. Голодрига народився 5 травня 1920 р. у с. Сутиски Тиврівського району Вінницької області. У 1939 р. став студентом Кубанського сільськогосподарського інституту (м. Краснодар), провідного навчального центру країни з підготовки фахівців виноградарсько-виноробної галузі, в якому працювали відомі вчені – А.С. Мержаніан (1885–1951) і А.М. Фролов-Багреєв (1877–1953). Після знайомства з засновником морфолого-фізіологічного напрямку в виноградарстві, А.С. Мержаніаном, у молодого Павла Голодриги і виник глибокий інтерес до фізіології і селекції винограду. Навчання у ВНЗ перервала війна; під час якої начальник зв'язку самохідного артилерійського полку, капітан П.Я. Голодрига за бойові заслуги був нагороджений двома Орденами Червоної Зірки, Орденом Богдана Хмельницького. У 1950 р., після закінчення інституту, за рекомендацією професора А.С. Мержаніана, він був направлений у Всесоюзний науково-дослідний інститут виноробства і виноградарства «Магарач», де, почавши свій шлях у науці з посади вченого секретаря, став згодом одним із провідних вчених країни, селекціонером, який отримав світову популярність і визнання, талановитим керівником і організатором наукового колективу.

Під керівництвом доктора біологічних наук Т.Г. Катар'яна (1905–1967) і доктора сільськогосподарських наук, професора С.О. Мельника (1898–1968) П.Я. Голодрига в 1955 р. захистив кандидатську дисертацію з підбору кращих запилювачів районованих сортів винограду. У тому ж році він став завідувачем відділу селекції, а з 1962 по

1964 рр. – ще й заступником директора з наукової роботи. У 1968 р. він захистив докторську дисертацію на стику кількох напрямів біологічної науки – фізіології рослин, генетики та селекції [3, с. 7]. Це була перша в країні докторська дисертація, в якій були представлені шляхи поліпшення сортименту винограду і методів його селекції на основі вдосконалення знань із фізіології та генетики цієї культури. Незабаром, отримавши звання професора, П.Я. Голодрига став директором ВНДІ «Магарач» і очолював його до 1977 р. Останні роки він продовжував роботу в якості завідувача відділу селекції, а потім – головного наукового співробітника цього відділу. П.Я. Голодрига завжди «тримав руку на пульсі» світових досягнень у галузі фізіології, біохімії та селекції рослин, цитогенетики, радіобіології та вміло генерував міждисциплінарні підходи досліджень у галузі виноградарства.

Роботи П.Я. Голодриги присвячені генетиці і селекції винограду, науковим методам вдосконалення селекційного процесу, полиплоїдії і індукованому мутагенезу. Впродовж декількох десятиліть під його керівництвом в Інституті «Магарач» вивчалася внутрішньо-сортна мінливість, розщеплення і успадкування ознак у винограду при міжвидовій гібридизації, що дозволило створити великий гібридний фонд винограду різних термінів дозрівання з гарною якістю і високою врожайністю, які поєднують в собі підвищену стійкість до шкідників і хвороб, морозу, посухи та інших факторів середовища [2, с. 403; 4, с. 241; 5, с. 29].

Притаманне П.Я. Голодризі почуття нового, перспективного, інтуїція наукового передбачення дозволили йому зробити сміливий прорив у галузі застосування методів біофізики в виноградарстві: під його керівництвом був розроблений спосіб оцінки стану виноградної рослини по імпедансу, який знайшов широке застосування в практиці. Імпеданс не тільки відбивав стадію розвитку виноградної рослини, її фізіологічний стан, ступінь насиченості водою тканин, але і корелював із господарсько-цінною ознакою – морозостійкістю. Були розроблені методики визначення фізіологічного стану винограду і ступеня його пошкодження несприятливими чинниками середовища, які за оперативністю та об'єктивністю показників, можливістю отримання інформації без руйнування об'єкта не мали аналогів у світовій практиці виноградарства.

Під керівництвом професора П.Я. Голодриги були вивчені фізіолого-біохімічні особливості морозостійкості, ранньостиглості, філоксеростійкості, засухо- і жаростійкості винограду [1, с. 334]. Проведено оригінальні дослідження гетерозису сіянців за ознаками врожайності, сили росту, швидкості дозрівання, інтенсивності фарбування ягід і вмісту в них цукру, стійкості виноградної рослини до холоду і хвороб. Це дозволило отримати трансгресивні гібриди-рекомбіанти, котрі перевершували вихідні форми і стандартні сорти винограду.

При вивченні імунітету виноградної рослини П.Я. Голодригою було розроблено методику створення комплексного інфекційного фону як дієвого методу прискорення селекційного процесу для створення сортів із груповою стійкістю [4, с. 245].

Науковий інтерес представляють роботи вченого за такими напрямами: теорія підбору і аналіз вихідних форм, пошук блоків генів господарсько-корисних ознак і властивостей; виявлення домінантної гомогаметичності донорів для забезпечення стовідсотково двостатевого потомства, а також домінантних гомозигот забарвлення шкірки або соку ягід; генотипової оцінки батьківських компонентів як виробників із потомства, діагностика експресивності селектованих ознак; впровадження методу мікрівиноробства в селекційний процес. Не менш цінний отриманий П.Я. Голодригою експериментальний матеріал із проблем інцухту, кросбрідингу і віддаленій гібридизації.

П.Я. Голодрига вперше застосував культуру тканини *invitro* як метод селекції винограду, і використовуючи його, встановив генетично обумовлені закономірності прояву ознак [6, с. 44]; отримав соматкони винограду; розробив унікальні експрес-

методи діагностики генотипової специфічності рослин, використовуючи виноград як модельну культуру [10, с. 90; 8, с. 435; 7, с. 108].

Серед різноманітного наукового доробку професора П.Я. Голодриги особливе місце займають роботи, присвячені розробці гіпотетичної моделі «ідеального сорту» винограду з запрограмованими ознаками, що забезпечувало б зниження витрат при його обробці [9, с. 52]. Практична результативність досліджень вченого підтверджується 23 авторськими свідоцтвами на винаходи, 50 новими сортами винограду, створеними ним і його учнями. Районовані і впроваджені у виробництво сорти з груповою стійкістю до хвороб і шкідників, які практично не потребують хімічного захисту (Первісток Магарача, Подарунок Магарача, Цитронний Магарача і ін.); сорту з високою господарською цінністю, що дають можливість отримати екологічно чисту продукцію високої якості (Новоукраїнський ранній, Данко, Спартанець Магарачата ін.) [11, с. 73]. Гідно оцінені виробничниками-виноградарями, перевірені часом, вони стали найкращим пам'ятником їхнім творцям і, без перебільшення, є сортами ХХІ ст.

У 60–80-х рр. ХХ ст. П.Я. Голодригою була створена перша магарацька наукова школа селекціонерів і фізіологів (під його керівництвом підготовлено 27 кандидатських і одна докторська дисертації). Творче надбання професора П.Я. Голодриги успішно розвивається його учнями і послідовниками, серед яких відомі вчені та викладачі, фахівці галузі та керівники підприємств. Наукові праці П.Я. Голодриги широко відомі за кордоном: із 250 його робіт значна кількість опублікована в Німеччині, Франції, Італії, КНР. Багато сил і часу він приділяв зміцненню престижу ВНДІВіВ «Магарач» як провідного наукового центру галузі, неодноразово виступав із доповідями на міжнародних симпозиумах; був обраний почесним членом Югославського виноградо-виноробного наукового товариства, почесним професором Будапештського університету садівництва, став лауреатом Премії ім. Л.П. Симиренка (1987 р., посмертно). Сміливі наукові ідеї П.Я. Голодриги запалювали не тільки вузькопрофільних виноградарів, а й решту біологів, тих, приміром, хто опікувався зерновими, плодовими культурами.

Поточна селекційна робота в інституті «Магарач» досі ґрунтується на прижиттєвих напрацюваннях професора П.Я. Голодриги. Нині в установі створено відділ біологічно чистого винограду, де на основі сортів із груповою стійкістю, автором яких є Павло Якович, розробляють технології отримання безпестицидної продукції, насамперед соків, що дуже сьогодні актуально. Наразі затребувана також сама методика створення інфекційного фону для групової стійкості сортів [12, с. 3].

Нині фірма «Ампелос», де продовжила роботу учениця дослідника М.А. Костик, працює з десятьма відселектованими з генофонду П.Я. Голодриги сортами: Шоколадний, Мускат Лівадія, Любительський – сорти для споживання в свіжому вигляді, Гурзуфський рожевий, Мускат Голодриги – універсальні, Рубін Голодриги, Лівадійський чорний, Буковинка, Рісус, Олег – винні. Сорти, які впродовж двох десятиліть цілеспрямовано просуває на різні широти фірма «Ампелос», мають високу якість, стабільною врожайністю, комплексною стійкістю до несприятливих факторів середовища і стали надійними супутниками багатьох виноградарів.

Таким чином, можна стверджувати, що хоча Павло Якович не встиг здійснити все задумане, його наукові праці й понині служать теоретичною базою для подальшого розвитку селекції та біотехнології винограду, мають сучасне теоретико-методологічне та практичне значення для різних напрямів виноградарства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Голодрига П.Я. Диагностика морозостойчивости при генетических исследованиях растений // Цитология и генетика. 1968. № 4. С. 329–337.
2. Голодрига П.Я. Определение пола растений винограда по некоторым биохимическим показателям // Агробиология. 1960. № 3. С. 402–405.

3. Голодрига П.Я. Пути улучшения сортимента и совершенствование методов селекции винограда: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора биол. наук: спец. 101 «Физиология растений», спец. 103 «Генетика, селекция». К., 1968. 60 с.
4. Голодрига П.Я. Совершенствование методов селекции винограда // Практические задачи генетики в сельском хозяйстве. М. : Наука, 1971. С. 232–248.
5. Голодрига П.Я. Сохранение генофонда винограда и пути его использования в селекционной работе // Сельскохозяйственная биология. 1984. № 5. С. 26–34.
6. Голодрига П.Я., Зленко В.А., Чекмарев Л.А. и др. Методические рекомендации по клональному микроразмножению винограда. Ялта :ВНИИВиПП «Магарач», 1986. 56 с.
7. Голодрига П.Я., Нилов Н.Г. Методика сбора информации по морфологии корневой системы винограда с использованием матрицы // Сельскохозяйственная биология. 1985. № 8. С. 107–109.
8. Голодрига П.Я., Рудышин С.Д., Дубовенко Н.П. Исследование биохимических тестов для диагностики генотипической специфичности винограда // Физиология и биохимия культурных растений. 1982. Т. 14. № 5. С. 428–438.
9. Голодрига П.Я., Усатов В.Т., Киреева Л.К. и др. Выведение сортов винограда, устойчивых к болезням и вредителям // Пути решения Продовольственной программы в виноградарстве: сб. науч. трудов ВНИИВиВ «Магарач». М. : Агропромиздат, 1985. Т. 22. С. 27–59.
10. Голодрига П.Я., Усатов В.Т., Мальчиков Ю.А., Волынкин В.А. Создание иммунных сортов винограда // Вестник сельскохозяйственной науки. 1979. № 3. С. 87–91.
11. Костик М.А., Юрченко В.Ю. Виноград XXI века, как память о выдающемся ученом-виноградаре П.Я. Голодриге // Сад, виноград і вино України. 2002. № 11–12. С. 72–73.
12. Садовський В. Протоптанною стежкою // Україна молода. 2012. 5 травня. С. 3.
13. Трошин Л.П., Акчурин Р.К. Энтузиасты науки о винограде и вине: Павел Яковлевич Голодрига (1920–1986) // Виноград и вино России. 1998. № 3. С. 11–12.

REFERENCES

1. Golodriga P.Ya. Diagnostika morozoustoychivosti pri geneticheskikh issledovaniyakh rasteniy // Tsitologiya i genetika. 1968. № 4. S. 329–337.
2. Golodriga P.Ya. Opredelenie pola rasteniy vinograda po nekotorym biokhimicheskim pokazatelyam // Agrobiologiya. 1960. № 3. S. 402–405.
3. Golodriga P.Ya. Puti uluchsheniya sortimenta i sovershenstvovanie metodov selektsii vinograda: avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni doktora biol. nauk: spets. 101 «Fiziologiya rasteniy», spets. 103 «Genetika, selektsiya». K., 1968. 60 s.
4. Golodriga P.Ya. Sovershenstvovanie metodov selektsii vinograda // Prakticheskie zadachi genetiki v selskom khozyaystve. M.: Nauka, 1971. S. 232–248.
5. Golodriga P.Ya. Sokhranenie genofonda vinograda i puti ego ispolzovaniya v selektsionnoy rabote // Selskokhozyaystvennaya biologiya. 1984. № 5. S. 26–34.
6. Golodriga P.Ya., Zlenko V.A., Chekmarev L.A. i dr. Metodicheskie rekomendatsii po klonalnomu mikrorazmnozheniyu vinograda. Yalta: VNIIViPP «Magarach», 1986. 56 s.
7. Golodriga P.Ya., Nilov N.G. Metodika sbora informatsii po morfologii kornevoy sistemy vinograda s ispolzovaniem matritsy // Selskokhozyaystvennaya biologiya. 1985. № 8. S. 107–109.
8. Golodriga P.Ya., Rudyshin S.D., Dubovenko N.P. Issledovanie biokhimicheskikh testov dlya diagnostiki genotipicheskoy spetsifichnosti vinograda // Fiziologiya i biokhimiya kulturnykh rasteniy. 1982. T. 14. № 5. S. 428–438.
9. Golodriga P.Ya., Usatov V.T., Kireeva L.K. i dr. Vyvedenie sortov vinograda, ustoychivyykh k boleznyam i vreditelyam // Puti resheniya Prodovolstvennoy programmy v vinogradarstve: sb. nauch. trudov VNIIViV «Magarach». M. : Agropromizdat, 1985. T. 22. S. 27–59.
10. Golodriga P.Ya., Usatov V.T., Malchikov Yu.A., Volynkin V.A. Sozdanie immunnykh sortov vinograda // Vestnik selskokhozyaystvennoy nauki. 1979. № 3. S. 87–91.
11. Kostik M.A., Yurchenko V.Yu. Vinograd XXI veka, kak pamyat o vydayushchemsya uchenom-vinogradare P.Ya. Golodrige // Sad, vynohrad i vyno Ukrayiny. 2002. № 11–12. S. 72–73.
12. Sadovskyy V. Protoptanoyu stezhkoyu // Ukrayina moloda. 2012. 5 travnya. S. 3.
13. Troshin L.P., Akchurin R.K. Entuziasty nauki o vinograde i vine: Pavel Yakovlevich Golodriga (1920–1986) // Vinograd i vino Rossii. 1998. № 3. S. 11–12.

Bernar N. Prof P.Ya. Golodriga's contribution in development of genetics, selection and physiology of grape.

The aim of the article is to explore the activity of Doctor of Biology, professor Pavel Yakovlevich Golodriga, the person, who has made a large contribution to the development of viticulture and wine-making, using the methods of concrete historical, comparative and problem-chronological analysis. The results of the research demonstrated that the scientist produced a galaxy of experts in this field, first performed physiological and biochemical studies of genotypic specificity of grapes, created new complex-resistant varieties. In the 60–80's. Of XX century P.Ya. Holodryga created the first scientific Magarach school of breeders and physiologists (under his supervision there were prepared 27 candidate and one doctoral dissertation). Generally it is possible to conclude that his works were and still are the theoretical basis for the further development of plant breeding and biotechnology of grapes and has modern theoretical, methodological and practical meaning for different areas of viticulture.

Keywords: Pavel Golodriga, physiology genetics and selection of grape, sorts, National Institute of viticulture and wine-making «Magarach».

Одержано 16.02.2017.

УДК 581.9:378.2(091)

Марина Давиденко, Петро Дрозд
(Київ)

НАУКОВА ШКОЛА АКАДЕМІКА Є.М. ЛАВРЕНКА (1900–1987)

Метою статті є на основі методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу охарактеризувати здобутки наукової школи академіка АН СРСР Є.М. Лавренка (1900–1987 рр.). Результати дослідження виявили, що умовно роботи його учнів можна поділити на кілька напрямів: ботаніко-географічне вивчення аридних і субаридних територій (Уликпани Бекет, Цевгійн Даважамц, М.С. Шалит.); систематика рослин (К.З. Закіров); вивчення болотної рослинності (Ф.Я. Левіна, М.І. Нейштадт); геоботанічне картографування (Т.І. Ісаченко, З.В. Карамішева, І.Н. Сафронова, О.О. Юнатов); екологія рослин (І.М. Бейдеман.). Узагальнюючий висновок зводиться до того, що наукова школа Є.М. Лавренка сформувалася на базі фундаментальних розробок ученого з головних проблем геоботаніки, систематики та екології рослин. Йому вдалося закласти фундамент для розвитку біологічних досліджень у Монголії та поглибити в Ботанічному інституті АН СРСР ідеї В.М. Сукачова, В.Л. Комарова, В.Б. Сочави, трансформувавши їх у власну геоботанічну школу.

Ключові слова: Є.М. Лавренко, геоботаніка, екологія рослин, геоботанічне картографування, наукова школа.

Академік АН СРСР Є.М. Лавренко (1900–1987), з ім'ям якого пов'язана ціла епоха у розвитку геоботанічного напрямку біологічної науки, був не лише знаним ученим, дослідником, а й здібним учителем, який зумів передати свої знання, ідеї послідовникам, аспірантам, студентам. Упродовж усього творчого шляху він вів активну педагогічну діяльність, розробляв нові курси, публікував методичні посібники, зміцнюючи зв'язок передових досягнень науки з освітою.

Однак, слід відмітити, що наукова школа Є.М. Лавренка не була висвітлена навіть фрагментарно ні в біографічних публікаціях, присвячених ученому, ні в довідкових та енциклопедичних виданнях. Саме тому метою даної статті є на основі методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу охарактеризувати здобутки наукової школи академіка АН СРСР Є.М. Лавренка.

Активною викладацькою діяльністю Є.М. Лавренко займався в освітніх закладах Харківщини. Упродовж 1929–1934 рр. він працював доцентом кафедри ботаніки (морфології і систематики), а згодом професором кафедри ботаніки Харківського